

X ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТҮРКОЛОГИЯ КОНГРЕСІ

(ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ТҮРКОЛОГИЯ: ҒЫЛЫМИ ПАРАДИГМАЛАРЫ ЖӘНЕ ПӘНАРАЛЫҚ СИПАТЫ)

МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ЖИНАҒЫ

17-20 ҚАЗАН 2023
ТҮРКІСТАН/ҚАЗАҚСТАН

X. ULUSLARARASI TÜRKOLJİ KONGRESİ

(MODERN TÜRKOLJİ: TEMEL PARADİGMALAR VE DİSİPLİNERARASILIK)

BİLDİRİ KİTABI

17-20 EKİM 2023
ТҮРКІСТАН/ҚАЗАҚСТАН

ТҮРКІЯ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ 100 ЖИЛДЫҒА
TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN 100. YILINA

X. ULUSLARARASI TÜRKOLOJİ KONGRESİ
(Modern Türkoloji: Temel Paradigmalar ve Disiplinlerarasılık) / 17-20
Ekim 2023 Türkistan-KAZAKİSTAN
BİLDİRİ KİTABI

X Халықаралық Түркология конгресі
(Қазіргі заманғы түркология: ғылыми парадигмалары және
пәнаралық сипаты) 17-20 қазан 2023,Түркістан/ҚАЗАҚСТАН
МАТЕРИАЛДАРДЫҢ ЖИНАҒЫ

EDİTÖRLER / РЕДАКТОРЛАР:

Prof. Dr. Bülent BAYRAM - док., проф. Бүлент Байрам
Doç. Dr. Cemalettin YAVUZ - док., доц. Жемалеттин Явуз
Dr. Madina Moldasheva - док. Мадина Молдашева
Jupar Tanaouva - Жұпар Танауова

**Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Yayımları**

Ankara
2023

X. ULUSLARARASI TÜRKOLOJİ KONGRESİ
(Modern Türkoloji: Temel Paradigmalar ve Disiplinlerarasılık) / 17-20
Ekim 2023 Türkistan-KAZAKİSTAN
BİLDİRİ KİTABI

X Халықаралық Түркология конгресі
(Қазіргі заманғы түркология: ғылыми парадигмалары және
пәнаралық сипаты) 17-20 қазан 2023,Түркістан/ҚАЗАҚСТАН
МАТЕРИАЛДАРДЫҢ ЖИНАҒЫ

EDİTÖRLER / РЕДАКТОРЛАР:

Prof. Dr. Bülent BAYRAM - док., проф. Бүлент Байрам
Doç. Dr. Cemalettin YAVUZ - док., доц. Жемалеттин Явуз
Dr. Madina Moldasheva - док. Мадина Молдашева
Jupar Tanauova - Жұпар Танауова

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / ЖАУАПТЫ ШЫҒАРУШЫ
Harun SARIGÜL / Харун Сарыгүл

DİZGİ / ДИЗАЙН
Şahin ÇELER / Шахин Челер

KARAK TASARIMI / КӨРКЕМДЕУШІ РЕДАКТОР
Şahin ÇELER / Шахин Челер

ISBN: 978-625-8329-12-4

İnceleme Araştırma Dizisi: 12/ Зерттеу сериясы: 12

© Ahmet Yesevi Üniversitesi / Ахмет Ясауи университеті
Mütevelli Heyet Başkanlığı

Aşağı Öveçler Mahallesi 1314. Cadde No: 19 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 223 34 29
www.ayu.edu.tr yayinlar@yesevi.edu.tr

Kitapta ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar. / Авторлардың мақалаларындағы ой-пікірлер Ахмет Ясауи университеті Өкілетті Кеңес басқармасының пікірлерін білдірмейді.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları
Ankara / 2023

ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ

Құрметті достар, қадірлі ғалымдар!

Алғаш рет 2002 жылы ұйымдастырылып, бүгінгі таңда университетіміздің ең құнды ғылыми іс-шараларының бірі болып саналатын Халықаралық Түркология конгресінің оныншы рет біздің университетімізде өткізіліп жатқаны – біз үшін үлкен мақтаныш.

Тіл – тарих, ой, мәдениеттің тасымалдаушысы. Ол – ұлтты ұлт ететін қан тамырларының бірі саналады. Сондай-ақ, тіл – ауызша және жазбаша қарым-қатынас құралы болуда әлдеқайда маңызды қасиеттерге ие. Тарихы тереңнен келе жатқан асыл түркі жұртының тілі жүздеген жылдар бойы сақталып, өміршеңдігімен бай сөздік қорға ие. Түркі тілі, тарихы, мәдениетіне қатысты әрбір материалды зерттеп, бағалауды өзіне парыз санайтын түркология ғылымының ең өнімді зерттеу саласы – көздің қарашығындай алтын даламен көмкерілген ұлы Түркістан аймағы.

Түркістан аумағы білім саласының жарқын жұлдызы саналатын Ахмет Ясауи университетінің құрылғанына отыз жыл толды және оны атап өтудеміз. Ясауи мұрасын жаңғыртуды және түркі дүниесіне қызмет етуді міндетіміз деп санаймыз. Осы мақсатта университетіміздің Түркология ғылыми-зерттеу институты тарапынан ұйымдастырылып отырған «X Түркология конгресі» осы жылдың 17–19 қазан аралығында Қазақстан, Түркия, Әзірбайжан, Өзбекстан, Түрікменстан, Босния және Герцеговина, Иран, Чили және Ресей мемлекеттері ғалымдарының қатысуымен бір уақытта жүзбе-жүз (оффлайн) және онлайн түрде өткізілді. Университетіміз ұйымдастырған конгреске қатысушылар тарапынан түркітану ғылымына үлес қосатын жүз алпыс екі баяндама ұсынылды.

Университетіміздің ғылым адамы ретінде Түркістанның «Түркология» орталығына айналуы үшін барлық күш-жігерімізді саламыз, жұмыстарды жалғастырамыз. Сондай-ақ, түркітану

саласындағы жұмыстарымыз бен түрлі іс-шараларымыздың одан әрі жалғасын табатынын қуанышпен хабарлаймыз.

Осыған орай X Халықаралық Түркология конгресінің баяндамаларын жинақ ретінде дайындалды. Зерттеу оқырмандар мен Түркі ғылымына пайдалы болады деген сенімдеміз және конгресс жұмысына үлес қосқан баршаға алғыс айтқым келеді. Келесі Түркология конгресінде қайта кездесеміз деген үмітпен құрметімді білдіргім келеді.

*Доктор, профессор Мухиттин Шимшек
Ахмет Ясауи университеті Өкілетті Кеңес Төрағасы*

TAKDİM

Saygıdeğer Dostlar, Kıymetli Bilim İnsanları;

İlkini 2002 yılında düzenlediğimiz ve Üniversitemizin en kıymetli bilimsel etkinliklerinden biri hâline gelen “Uluslararası Türkoloji Kongresi”nin onuncusunu gerçekleştirmiş olmaktan kıvanç duymaktayız.

Tarih, düşünce ve kültürün taşıyıcısı olan dil; bir milleti millet yapan hayat damarlarından biridir. Sadece sözlü ve yazılı anlaşma aracı olmaktan çok daha önemli vasıfları olan dil, millî bir kurumdur. Köklü ve kadim bir geçmişi olan necip Türk milletinin dili de yüzlerce yıldır korunan ve yaşatılan zengin bir sözvarlığına sahiptir. İşte Türk diline, tarihine, kültürüne ait her bir malzemeyi araştırmayı ve değerlendirmeyi kendine vazife edinen Türklük biliminin en verimli çalışma alanı da göz alabildiğince uzanan altın bozkırlarla kaplı büyük Türkistan coğrafyasıdır.

Türkistan coğrafyasının eğitim alanında parlayan yıldızlarından biri olan ve bu yıl kuruluşunun otuzuncu yıl dönümünü coşkuyla kutladığımız Ahmet Yesevi Üniversitemiz, Yesevi ruhunu yaşatmak ve Türklük bilimine hizmet etmeyi kurumsal bir şiar kabul etmiştir. Bu amaçla Üniversitemiz Türkoloji Enstitüsü tarafında iki yılda bir düzenlenen “Türkoloji Kongresi”nin onuncusu bu yıl 17-19 Ekim tarihleri arasında Kazakistan, Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Bosna Hersek, İran, Şili ve Rusya Federasyonu’ndan bilim insanlarının katılımıyla eş zamanlı olarak yüz yüze ve çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir. Üniversitemizin ev sahipliğindeki kongrede çok kıymetli katılımcılar tarafından Türklük bilimine toplam yüz altmış iki tebliğ ile katkı sağlanılmıştır.

Üniversitemizin geleneksel bir ilmî faaliyeti olarak Türkistan’ın “Türkoloji”nin merkezi hâline gelmesi için elimizi taşın altına koyduğumuzu her fırsatta dile getiriyor ve bunun için çalışmalarımızı sürdürüyoruz. Çeşitli etkinlikler ve projelerle Türkoloji alanında çalışmalarımızın devam ettiğini de sizlerle paylaşmaktan mutluluk duyuyoruz.

Bu vesileyle düzenlediğimiz “X. Uluslararası Türkoloji Kongresi”nin bildirimlerini e-kitap olarak hazırlamış bulunmaktayız. Çalışmanın okuyuculara ve Türklük bilimine faydalı olması dileğiyle emeği geçen herkese teşekkür ederim. Yeni Türkoloji kongrelerinde tekrar buluşabilmek ümidiyle saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

АЛҒЫ СӨЗ

2023 ж. 17–20 қазан аралығында Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Түркология ғылыми-зерттеу институты екі жылда бір рет өткізетін дәстүрлі Халықаралық Түркология конгресі оныншы рет жүзбе-жүз және онлайн форматта Түркістан қаласында, университетімізде, өтті.

Түркия Республикасының құрылғанына 100 жыл толуына орай ұйымдастырылған X Халықаралық Түркология конгресінің негізгі тақырыбы «Қазіргі заманғы түркология: ғылыми парадигмалары және пәнаралық сипаты» деп аталды. Конгреске негізгі тақырыпқа қоса басқа да түркітануға қатысты тақырыптармен түрлі елден ғалымдар қатысты. Осы тұрғыдан біз соңғы жылдары тақырыптық және қатысушылардың сан алуандығы жағынан ерекше конгрестердің бірін өткіздік деп айта аламыз. Соңғы жылдардағы түрік әлеміндегі саяси және мәдени қарым-қатынастар саласындағы қарқынды өзгерістер ғылымның дамуына да айтарлықтай әсер етеді деп ойлаймыз.

X Халықаралық Түркология конгресі түркология саласындағы соңғы жылдардағы зерттеулерді біріктіре отырып, осы саладағы білім мен өзара түсіністікті пікір алмасуға және байытуға бағытталған. Бұл кітапта біз сіздермен осы мақсатқа жетудің нақты нәтижелерімен бөлісеміз. Жинақта түркология саласындағы әртүрлі тақырыптар мен перспективаларды қамтитын мақалалар бар. Түрлі салаларда, тіл білімі, әдебиет, тарих және фольклортану бойынша жүргізілген зерттеулер қызығушылық танытушылар назарына ұсынылды. Түркі дүниесінің тереңіне басқа қырынан қарауды мақсат еткен бұл мақалалар оқырмандарымызға осы бай мұраны жақынырақ түсінуге және бағалауға мүмкіндік береді.

Бұл жинақ – конгреске қатысқан зерттеушілеріміздің адал еңбегінің жемісі. Олардың қосқан үлесінсіз бұл кітаптың шығуы мүмкін емес еді. Осы орайда, конгресті ұйымдастыруға, жинақты дайындауға және баяндамасымен атсалысқан барша зерттеушілерге алғысымызды білдіреміз. Түркология саласына қызығушылық танытқан кез келген адам үшін бұл жинақтағы материалдар пайдалы әрі қызықты дереккөз болады деп ойлаймыз.

Құрметпен,

Док., проф. Бүлент Байрам

Түркология ғылыми-зерттеу институты директоры

ÖN SÖZ

Ahmet Yesevi Üniversitesi Türkoloji Araştırma Enstitüsü tarafından iki yılda bir düzenlenen Uluslararası Türkoloji Kongresi'nin onuncusu bu yıl Türkistan şehrinde, üniversitemizin yerleşkesinde, 17-20 Ekim 2023 tarihleri arasında yüz yüze ve çevrim içi formatta düzenlendi.

“Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun Yüzüncü Yılı Onuruna” düzenlenen X. Uluslararası Türkoloji Kongresinin ana konusu “Modern Türkoloji: Temel Paradigmalar ve Disiplinlerarasılık” olarak belirlenmişti. Ana konunun dışında da farklı ülkelerden çok sayıda bilim insanı bildirimleriyle kongremize katıldı. Bu bakımdan son yıllarda konu ve katılımcı çeşitliliği açısından en zengin kongrelerden birisini gerçekleştirdiğimizi söyleyebiliriz. Son yıllarda Türk Dünyasında özellikle siyasi ve kültürel ilişkiler alanındaki hızlı değişimlerin, ortaya koyulan vizyonun önemli bir etkisi olduğu düşüncesindeyiz.

X. Türkoloji Kongresi, Türkoloji alanındaki en son araştırmaları ve çalışmalarını bir araya getirerek, bu alandaki bilgi ve anlayışın paylaşılmasını ve zenginleştirilmesini amaçlamıştır. Bu kitapta da bu amacın somut çıktılarını sizlerle paylaşıyoruz. Eser, Türkoloji alanında çeşitli konuları ve perspektifleri kapsayan çok sayıda bildiri içermektedir. Dilbilimi, edebiyat, tarih, folklor başta olmak üzere birçok alanda yapılan çalışmaları ilgililerin dikkatine sunulmuştur. Her biri Türk dünyasının derinliklerine farklı bir pencereden bakmayı amaçlayan bu bildirimler, okuyucularımıza bu zengin mirası daha iyi anlama ve takdir etme fırsatı sunmaktadır.

Bu kitap, kongreye katılan araştırmacılarımızın özverili çalışmalarının bir ürünüdür. Onların katkıları olmadan bu kitap mümkün olamazdı. Bu doğrultuda kongrenin düzenlemesine katkıda bulunanlara, kitabın hazırlanmasına emek verenlere, bildirimleriyle katkıda bulunan tüm araştırmacılara teşekkür ederiz. Türkoloji alanına ilgi duyan herkes için bu kitabın faydalı ve ilgi çekici bir kaynak olacağına inanıyoruz.

Keyifli okumalar dileriz.
Saygılarımla,

Prof. Dr. Bülent Bayram

Türkoloji Araştırma Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ	III
TAKDİM	V
АЛҒЫ СӨЗ	VII
ÖN SÖZ	IX
İÇİNDEKİLER	XI
ЖАЛПЫ ТҮРІК ТЕРМИНҚОР ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗІ – ТЕРМИНЖАСАМ МЕН ТЕРМИНАЛМАСЫМ / ф.ф.д., проф. Шерубай ҚҰРМАНБАЙҰЛЫ	1
ТҮРКОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЈАЛАРЫ ТУРАЛЫ / ф.ф.д., проф. Шәкір ИБРАЕВ	-- 15
TÜRKOLOJİ EĞİTİMİNDE HALK EDEBİYATI TÜRLERİ TERİM, TANIM, TASNİF VE TAHLİL SORUNU / Prof. Dr. Metin EKİCİ	25
TÜRKLER İÇİN ORTAK KAYNAKLAR: ALİ ŞİR NEVÂYÎ / Prof. Dr. Vahit TÜRK	33
DEDE KORKUT HİKÂYESİNDE YERALAN DOĞA TASVİRLERİNİN İNCELENMESİ / Prof. Dr. Gültekin AKENGİN	49
TÜRK FOLKLOR ARAŞTIRMALARINDA TEMEL EĞİLİMLER / Dr. Gürol PEHLİVAN	65
ТҮРКІ ФРАЗЕОЛОГИЯСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ / ф.ф.д., проф. Гүлдархан СМАҒҰЛОВА	75
Ш.К.БЕРКІМБАЕВА – ҰЛТТЫҚ ТІЛДІК ТҰЛҒА / п.ф.д., проф. Айгүл САТБЕКОВА	89
ГРАММАТИКАЛЫҚ ОМОНИМИЯ: ЖЕТИСТІК ПЕ, КЕМШІЛІК ПЕ? (Ұлттық корпус материалдары негізінде) / ф.ғ.к., доц. Нұрлыхан АЙТОВА	101
ТҮРКІ ТІЛДЕРІН ТУЫС ТІЛ РЕТİNДЕ ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ / п.ф.д., проф. Қарлығаш ҚАДАШЕВА, п.ф.д., проф. Ұлмекен АСАНОВА, ф.ғ.к. София ОМАРОВА	119
HÜMÂYÛN ŞAH'IN ÖLÜMÜ / Prof. Dr. Mustafa UĞURLU	139

DEDE KORKUT KİTABI'NIN DRESDEN NÜSHASINDA KİŞİ ZAMİRLERİ / Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU -----	157
TÜRK DİLİNDE *kı:- FİİL KÖKÜ / Prof. Dr. Ferruh AĞCA-----	195
ÇUVAŞCADAKİ RUSÇA SÖZ DİZİMİ KOPYALARI HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ / Doç. Dr. Sinan GÜZEL-----	207
TURKIY ADABIYOTDA NA'TLARNING YARATILISHI VA TARAQQIYOTI / PhD Fayzulla ISKANDAROV -----	223
TURKIY ADABIYOTDAGI FARHOD OBRAZINING GENEZISI VA TADRIJI / Nafisa RAXMANOVA -----	241
ЛЕКСИКОГРАФИЯЛЫҚ ЖҮЙЕ: ТҮРКІ ТІЛДЕРІНЕ ОРТАҚ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР / ф.ғ.д., проф. Раушангүл АБАКОВА -	255
ӘЛЕМНИҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІН ТАЛУДЫҢ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ / ф.ғ.к. Нұрлан МАHCҮРОВ -----	265
ХОСА ӘHMƏD YASƏVİ VƏ MOLLA PƏNAH VAQİF ŞEİRLƏRİNDƏKİ BƏZİ DİALEKTOLOJİ SÖZLƏRİN QƏRBI AZƏRBAYCAN DİALEKTLƏRİ İLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ / F.ü.f.d. Əlvən CƏFƏROV -----	277
ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ КӨНЕ «-МЫШ» ЕСІМШЕЛІ ЖҮРНАҒЫМЕН ЖАСАЛҒАН СӨЗДЕР ТУРАЛЫ / PhD Мәрлен ӘДІЛОВ -----	287
YENİ TÜRK EDEBİYATI'NDA TERİM PROBLEMİ VE BAZI TEKLİFLER / Dr. Halil ADIYAMAN-----	305
KAHRAMANLIK DESTANLARINDA DOĞAÜSTÜ VE SİHİRLİ GÜÇLERLE MÜCADELE KÖNULU OLAY ÖRGÜSÜ (Oğuz ve Kelt Metinlerine Dayanarak) / Doç. Dr. Fidan GASIMOVA -----	313
MANİHAİST ÇEVREYE AİT ESKİ UYGURCA MEKTUPLARDA SOSYAL HAYATA DAİR BAZI UNSURLAR ÜZERİNE / Doç. Dr. Kenan AZILI-----	327
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARINDA FİLOLOJİ-TARİH İŞBİRLİĞİ / Doç. Dr. Ayhan PALA -----	341
ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DİL KURULTAYLARINDA SOVYET TÜRKOLOGLAR / Dr. Nedim SARIGÜZEL -----	351
BİRİNCHİ TURKOLOGIYA QURULTOYIDA TURKIY TILLARDAGI SINGARMONIZMNING MUHOKAMA QILINISHI / Jo'ra XUDOYBERDIYEV -----	363

ЯСАУИ «ХИКМЕТТЕРИ» КӨРКЕМ МӘТІН РЕТІНДЕ ТАҢУ / ф.ф.д., проф. Ж.А. ЖАҚЫПОВ-----	381
ISLÖM VA TURKIY KİTOBIY EPOSLAR / Davronbek ORİPOV -----	397
KÖPRÜLÜ AİLESİ VE AİLENİN ŞÂİR ÜYESİ: HÂSİM VE DÎVÂN'I / Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU-----	413
TURKIY TILDAGI HAMD G'AZALLARNING SHAKLLANISHI VA EVOLUTSIYASI XUSUSIDA / Doç. Dr. Karomat MULLAHODJAYEVA -----	435
KARAC'OĞLAN'IN 'ELİF'İ VE ÇUKUROVA BÖLGESİ ÂŞIKLARINDA 'ELİF' ŞİİRLERİ / Fatih KIRAN-----	457
YUNUS EMRE'DE DUYGU METAFORLARI / Dr. Çağla BARİKAN TOPÇU -----	475
TYPKİ FÖLÛKŁORINDAĞY ӘЙEL ҚУДАЙЛАРДЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ / ф.ф.к., доц. Ақбота АХМЕТБЕКОВА, ф.ф.к., доц. Пакизат АУЕСБАЕВА-----	497
«ҚАЗАН» СИМВОЛИКАСЫ: С.ҚОНДЫБАЙ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ТАНЫМДЫҚ–МИФТИК ДЕРЕКТЕР / ф.ф.к., доц. Гүлжамал КОРТАБАЕВА -----	509
ТҰРАН ЖӘНЕ ИРАН ЖЕРІНДЕГІ ЕЖЕЛГІ НАНЫМ- СЕНИМДЕР / ф.ф.к., доц. Бакыт ӘБЖЕТ -----	523
ИНТЕРНЕТ ФӨЛÛKŁОРДАĞЫ ЖАНРЛАР ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ / ф.ф.к. Жұмашай РАҚЫШ -----	535
TÜRK DÜNYASINDA TEKNOLOJİ DESTEKLİ DİL ÖĞRETİMİNİN GÜNCEL DURUMU / Dr. Burak SÖZER-----	545
KIRGIZ TÜRKLERİNİN SOSYAL MEDYADAKİ DİL TUTUMLARI / Esra BOZDEMİR -----	561
TÜRKÖLOJİ'DE DİJİTALLEŞMEYE ATILAN ADIMLAR: TÜRK EDEBİYATI İSİMLER SÖZLÜĞÜ VE TÜRK EDEBİYATI ESERLER SÖZLÜĞÜ PROJELERİ / Emine Sıdika TOPTAŞ ----	575
MİSMİLDİRİK (BEDELDEĞİ KARGIŞ) ROMANI ÖRNEĞİNDE KIRGIZ TÜRKÇESİNDE ESKİCİL VE TARİHİ SÖZ VARLIĞI / Oğuz ALPARSLAN ÇATAL-----	593
YENİSEY YAZITLARINDAN UYBAT III'TE GÖRÜLEN BİLİNMEDİM SÖZÜ / Dr. Ahmet KARAMAN-----	609

TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMELERİNDE DİNÎ BİR TERİM OLARAK <i>enç</i> SÖZCÜĞÜ VE TÜREVLERİ / Dr. Abdullah YILDIRIM -----	625
ЛЕКСИЧЕСКИЕ РЕПРЕЗЕНТАНТЫ КОНЦЕПТОСФЕРЫ «ЛИЦО» (на материале хакасского и кыргызского языков) / д.ф.н. М.Д.ЧЕРТЫКОВА -----	637
ÇOK DİLLİ ORTAMLARDA DİLSEL EKOLOJİNİN BETİMLENMESİ / Dr. Hasan GÜZEL -----	645
KAZAKÇADA ESKİ KIPÇAKÇA SÖZLER / Dr. Emin OBA ----	661
CODEX CUMANICUS ESERİNDE FONETİK PARALELLİKLER / Aynur SAYDOVA -----	675
BOLOGNA ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ MARSİLİ KOLEKSİYONU'NDAKİ TÜRKÇE YAZMALARDAN BİRKAÇI ÜZERİNE NOTLAR / Dr. Hüsnü Çağdaş ARSLAN -----	685
ZOOSEMİOTİKANIN TƏDQİQAT SAHƏSİ / Pərvin BAYRAMOVA-----	697
TUNYUKUK, KÖL TİGİN VE BİLGE KAGAN YAZITLARININ SAVAŞLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI / Özge Ezel ŞAHİNER -----	705
ESKİ UYGUR METİNLERİNDE ÜNVANLAR / Dr. Aysel AHMEDOVA -----	727
AZERBAJCAN TÜRKÇESİNİN NAHÇIVAN AĞIZLARINDA ESKİ KIPÇAK TÜRKÇESİNİN TARİHİ İZLERİ / Doç. Dr. Galibe HACIYEVA-----	745
SES BİLGİSİ TEMELİNDE SAHA-TUNGUZ DİL İLİŞKİLERİ / Dr. İsmet KILIÇ -----	763
ТҮРКІЙ ТИЛЛЕРИНДЕГИ «БОҚША» ЛЕКСЕМАСЫНЫҢ МӘНИЛЕРІ ХӘМ ЭТИМОЛОГИЯСЫ ХАҚҚЫНДА / ф.и.д. Алима ПИРНИЯЗОВА, Азизбек ЖАҢАБАЕВ -----	773
GREK HARFLİ İLK TÜRKÇE METİN 'GENNADIUS İTİKATNAMESİ'NDE ESKİCİL ÖGELER / Dr. Perihan KAYA TOKBUDAK -----	783
TOFA TÜRKÇESİYLE TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAKİ SÖZ VARLIĞI ORTAKLIKLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME / Osman KILIÇ -----	795

AZERBAJCAN TÜRKÇESİNDE ÇEKİM EDATLARININ SEMANTİĞİ ÜZERİNE / Prof. Dr. Senuber ABDULLAYEVA --	811
ОПТА ҒАСЫП ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ / ф.ғ.д., проф. Мұрат САБЫП-----	823
ANATOMİNİN IŞIĞINDA ETİMOLOJİ: AŞIK, SAĞRI VE UYLUK (KEMİKLERİ) SÖZCÜKLERİ ÜZERİNE / Dr. Yahya Kemal BEYİTOĞLU -----	835
TÜRKMEN TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ İLGEÇLERİN İSTEMLERİ / Şeyma YILDIZ-----	851
ALAFRANGADAN POSTMODERNE PARODİK YANSIMA / Dr. Berna USLU KAYA -----	869
ÇEVRECİ ELEŞTİRİ BAĞLAMINDA “SUSUZ ÇAĞIN ÇOCUKLARI” / Dr. Aydan ENER SU -----	885
SABİR RÜSTƏMXANLI YARADICILIĞI YENİ TƏFƏKKÜR HADİSƏSİ KİMİ / Səidə ƏLİYEVƏ-----	905
ABDULLA QAHHAR’IN “DAHSHAT” HİKÂYESİ ÜZERİNDE BİR TAHLİL DENEMESİ / Dr. Bahar TÜRKYILMAZ -----	915
İLK TATAR KADIN EDEBİYAT ELEŞTİRMENLERİNDEN MEHBÜBCEMAL AKÇURİNA VE “ESKİ EDEBİYATIMIZ” (1911) ADLI MAKALESİ ÜZERİNE / Derya Hamiye KHAZE SHAHGOLI-----	915
ƏLƏVİ ŞAİRİ SƏYAT NƏVA (SAYAT NOVA) / f.e.d., prof. Səlidə ŞƏRİFOVA -----	949
POSTKOLONYAL ELEŞTİRİNİN MODERN TÜRKOLOJİ’DEKİ KONUMU / Hamide YAZER -----	977
GÜLÜN İÇİNDE ÖTEN BÜLBÜL: ÇEVRECİ ELEŞTİRİ ODAĞINDA NEZİHE MERİÇ’İN SON HİKÂYELERİ / Doç. Dr. Sibel BULUT -----	999
ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA MİLLİ ÜSLÛB (ANLATIM TEKNİĞİ) / Prof. Dr. Metin AKAR -----	1017
TEOLOJİK HERMENÖTİĞİN TÜRKÇE MESNEVİ ŞERHLERİNDEKİ YANSIMALARI / Doç. Dr. Mehmet Nuri ÇINARCI-----	1037
ÇAĞDAŞ BİR ANLATICI: MEDDAH RUGEŞ DEMİR REPERTUVARI VE İCRA ORTAMLARI / Zehra ALKAYA ---	1057

FOLKLOR VE MİLLİYETÇİLİK BAĞLAMINDA GÜNEY AZERBAYCAN TÜRKLERİNİN MİLLÎ HAREKETLERİNE BİR BAKIŞ / Gökhan KARABUDAK -----	1071
TÜRKMEN EFSANELERİNDE TABULAR / Tuğba BAYRAKDARLAR -----	1091
KOLEKTİF BİLİNÇDIŞINDA BİR OTORİTE ARACILIĞIYLA KABUL ALMAYA ÇALIŞAN DİŞİLER: TAK TAK EDEN KABACIK İLE ZÜMRAD VE KİMMAT / Miyase GÜZEL-----	1119
CÖNKLERDE «NEDİM» MAHLASLI ŞİİRLERİN TESPİTİ VE NEDİM DİVANI İLE KARŞILAŞTIRILMASI / Fuat TURPCU-	1133
KENT VE KÜLTÜREL BELLEK ARASINDAKİ DİYALEKTİK İLİŞKİNİN VAR-OLUŞ BAĞLAMINDA SELÇUKLU KENTLERE YANSIMALARI / Sinan DOĞAN -----	1175
TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA UZANAN BİR GELENEK: İNSAN BİÇİMLİ TAŞ HEYKELLER VE BALBALLAR / Burak BİNGÖL -----	1185
BİR SEYAHAT İKİ NÂME: BUHARA EMİRİ ABDULAHAD VE İSMAİL GASPIRALI İLİŞKİLERİ ÜZERİNE / Prof. Dr. Zaynabidin ABDIRASHIDOV -----	1211
HİKMET GELENEĞİNDEN HAREKETLE HOCA DEHHÂNÎ'NİN BİR ŞİİRİ / Prof. Dr. Ozan YILMAZ -----	1223
BİRİNCİ TÜRKOLOJİ QURULTAY: TÜRKOLOQ ƏHMƏD BAYTURSUNOV FƏALİYYƏTİ VƏ AQIBƏTİ / Prof. Dr. Lütviyyə ASGERZADE-----	1239
ANADOLU AĞIZLARINDA ESKİ TÜRKÇE *amur- FİİLİNİN BİR TÜREVİ: <i>ħarmut</i> / Prof. Dr. Ferdi GÜZEL -----	1249
KUTADGU BİLİĞ'DE 'HAYAT' ANLAMINDA TEK ÖRNEKTE TANIKLANAN BİR KAVRAMSAL METAFOR ÖRNEĞİ: <i>TEZGİNÇ</i> / Dr. Ahmet AKPINAR-----	1261
'İKİNCİ YENİ'Yİ 'BAKIŞSIZ BİR KEDİ KARA' ŞİİRİ ÜZERİNDEN OKUMAK / Dr. Osman ORUÇ -----	1273
ГЛАГОЛЬНЫЙ ПРЕДИКАТ В ЯЗЫКЕ ДРЕВНЕТЮРКСКИХ РУНИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ / Шахназ КАМАЛОВА -----	1283
GELENEKTEN GELECEĞE BİR ÂŞIĞIN YETİŞMESİ: TEBRİZ ÂŞIK MUHİTİ ÖRNEĞİ / Doç. Dr. Fazıl ÖZDAMAR -----	1301

TÜRK VE MISIR MİTOLOJİLERİNDE KADIN ARKETİPİ ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR İNCELEME / Doç. Dr. Turgay KABAK-----	1317
BEDEN FOLKLORU: DADALOĞLU'NDA KADIN / Doç. Dr. Tuğba AKKOYUN-----	1329
BA'RÛR HANI GRAFİTİLERİNİN TÜRK KAYA RESİMLERİYLE BAĞLANTILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME / Dr. Başaran Doğu GÖKTÜRK -----	1351
O'ZBEK TILINI XORIYIY TIL SIFATIDA O'QITISHDA AUTENTİK MATERIALLARDAN FOYDALANISH / Prof. Dr. Gulshan ASILOVA -----	1371
"MEDİNE'DE MUHAMMED TÜRKİSTAN'DA HOCA AHMET" ÖZDEYİŞİ HAKKINDA ANALİTİK BİR İNCELEME / Prof. Dr. Metin YILMAZ	1385
MUHTAR AVEZOV'UN HİMAYESİZİN GÜNÜ HİKÂYESİ'NDEKİ KADIN SORUNLARI VE ANLATIM TEKNİĞİ / Dr. Nassiba JUNAYEVA.....	1399
YUMAÇIK OGLU MAVLEKEY'İN XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KAZAK TÜRKLERİNDEN DERLEDİĞİ <i>DİVÂNE</i> <i>ŞEYH BÛRQĪ</i> DESTANI / Dr. Madina MOLDASHEVA.....	1411
KONGRE KURULLARI VE PROGRAM -----	1423

YENİSEY YAZITLARINDAN UYBAT III'TE GÖRÜLEN *BİLİNMEDİM* SÖZÜ

The WORD *BİLİNMEDİM* in UYBAT III from YENİSEI INSCRIPTIONS

Ahmet KARAMAN*

Öz

Bir dilin yapı bilgisi (morfoloji) ile anlam bilgisi (semantik) birbirinden temellenen ve birbirini doğuran bir kesişim noktasında yer almaktadır. Söz türetim eklerinin sınıflandırılması yalnızca adlara gelerek yeni adlar, adlara gelerek yeni fiiller, fiillere gelerek yeni adlar ve fiillere gelerek yeni fiiller üretenler başlıklarından ibaret değildir. Dildeki eklerin işlevsel olarak dile anlamsal katkıları da vardır. Türk dilinde onlarca içinden herhangi bir örnek olarak {-mA-} biçimindeki ek, fiilden fiil üretmekten öte eklendiği fiile olumsuzluk fonksiyonu yüklemektedir. Eklerin bu niteliğini anlamak, Türk dilinin yapısal unsurları ve anlamsal görünümü arasındaki ilgileri kavramakta önemli bir adımdır. Bu amaca hizmet edecek araştırmaların yol göstericiliğiyle Eski Türkçe dönemine ait olup anlamlandırılması ve algılanması konusunda tartışmalar bulunan kimi tanımlamalara farklı bakış açılarıyla yaklaşma olanağı doğacaktır. Türk dilinin işlek eklerinden biri olan {-X)n-} ekinin yapılan araştırmalarda dönüşlülük ve edilgenlik fonksiyonu üstlendiği değerlendirilmektedir. Bir kullanımda bu iki fonksiyondan hangisinin geçerli olduğu ancak bağlama (kontekst) bakılarak anlaşılabilir. Yenisey yazıtlarından Uybat III böylesi bir ikiliği örnekleyen kullanıma sahiptir. Satırın genel anlamını etkilemenin yanı sıra dönüşlülük ve edilgenlik fonksiyonu arasında verilecek karar, Türk dilinin anlatım derinliğinin ortaya konulması açısından da kimi veriler sunmaktadır. Yapılan bu çalışmada, Uybat III'te geçen *bilinmedim* ifadesi, sunulan bu bakış açılarına göre çok yönlü olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yenisey Yazıtları, Uybat III, bilinmedim, Anlam Bilimi, {-X)n-} Eki

ABSTRACT

Morphology and semantics of a language are located at an intersection that is based on each other and gives birth to each other. The classification of word derivational suffixes is not only the titles of new nouns coming to nouns, new verbs coming to nouns, new nouns coming to verbs and new verbs coming to verbs. Suffixes in the language also have semantic contributions to the language functionally. As an example among dozens in Turkish language, the suffix in the form {-mA-} imposes a negative function on the verb to which it is added, beyond that producing a verb from a verb. Understanding this quality of affixes is an important step in understanding the relations between the structural elements and semantic aspects of the Turkish language. With the guidance of the researches that will serve this purpose, it will be possible to approach some witnessed from the Old Turkic period with different

---

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (ahmet.karaman@izu.edu.tr)
<https://orcid.org/0000-0002-2524-8972>

perspectives. It is considered that the suffix $\{-X\}n\{-\}$, which is one of the much used suffixes of the Turkish language, assumes the function of reflexivity and passivity in the researches. Which of these two functions is valid in a use can only be understood by looking at the context. Uybat III, one of the Yenisei inscriptions, has a usage that exemplifies such a duality. In addition to affecting the general meaning of the line, the decision to be made between reflexivity and passivity also provides some data in terms of revealing the depth of expression of the Turkish language. In this study, the expression *bilinmedim* in Uybat III will be handled in a multi-faceted manner according to these perspectives.

Keywords: Yenisey Inscriptions, Uybat III, *bilinmedim*, Semantics, $\{-X\}n\{-\}$ Suffix

Giriş

Türk dilinin en eski yazılı belgeleri, VIII. yüzyıldan bugüne değin ulaşmıştır. Türk dilinin bu en eski yazılı kaynakları, Eski Türkçenin Orhon Türkçesi (Yazıt ve El Yazmaları) evresine aittir. Türk dilinin ilk yazılı metinleri, eski Türk yazısının (runik / runiform) taşlar üzerine işlenmesiyle oluşturulmuştur. Eski Türk yazısının taşlar üzerine kazınmasıyla meydana gelmiş yazıtlar; Orhon, Uygur, Yenisey, Kırgızistan, Dağlık Altay ve Çin Halk Cumhuriyeti yazıtları biçiminde altı alt başlıkta incelenebilir. Bu altı yazıt bölgesinden kalma yazıtlarda, kimi taş işleme aletleriyle sert zemine yazı işlemenin getirdiği belli hareketler nedeniyle benzer formlar görülmektedir. Elbette bu ifadeden yazıt bölgelerindeki yazıtlarda kullanılan yazıdaki işaretlerin bütünüyle aynı olduğu anlaşılmalıdır. Yazıtların birbirine benzer söz varlığı göze çarpsa da çeşitli araştırmalara konu olan farklı söz kadroları da vardır. Bu açıdan yazıtlar birlikte düşünülmeli ancak yazıt bölgelerine ayrılarak incelenmelidir.

Eski Türk yazılarını kimi nitelikleriyle öne çıkarmak mümkündür. Örneğin II. Türk Kağanlığı ile Uygur Kağanlığı'ndan kalma kimi yazıtlar, kağanlıklarca diktirilmiş oldukları için daha standart bir dil-üslup barındırır ve hatalara karşı dirençlidir. Kırgızistan yazıtları da Batı Türklerinin resmî yazıtları olma olasılığını taşımaktadır. Yenisey yazıtları ise herhangi bir siyasal otoritenin değil bizzat dönemin kuzeyli Türk halkı tarafından oluşturulmuştur. Bu da teknik olanaklar nedeniyle gerekli olmayan hiçbir şeyin taşlara işlenmediği bir gerçeklikte, dönemin Türk halkı üzerine başka kaynaklardan edinilemeyecek verileri bulma fırsatını beraberinde getirmektedir. Yenisey yazıtları, ölen kişilerin ağzından yazılmış mezar taşı yazıtlarıdır. Bu durum oldukça duygu yüklü ifadelerin sık sık yazıtların içerisinde yer aldığı anlamına gelmektedir. İnsanlar ya çok

mutlu olduklarında ya da büyük acılar içerisinde bulduklarında kişilik özelliklerini gizlemeyi başaramaz. Bu açıdan bakılırsa Yenisey yazıtlarından o zamanın Türk halkının sosyolojik durumu ile bireylerin psikolojik görünümü üzerine kimi sonuçlara ulaşılabileceği düşünülebilir. Şüphesiz bu yordamaların yazılı kaynaklardan edinilmesi, verilerin doğruluğu bakımından eşsizdir.

Yenisey Irmağı ve çevresinde dikili bulunan yazıtlardan olan ve adını bölgedeki bir akarsudan alan Uybat III (E 32) yazıtı, bilim dünyasına keşfedilen ilk yazıt olma özelliğini taşımaktadır. Yazıt taşının ölçüleri 278x60-x35x24x15 cm olan yazıtta toplam on yedi satır bulunmaktadır. Bugün Minusinsk Müzesinde olan yazıt, ilk kez Radloff tarafından yayımlanmıştır (Aydın, 2019, s. 117-118). Uybat III yazıtında geçen *bilinmedim* ifadesi, Türk dilinin söz yapımında kullanılan eklerin üstlendikleri fonksiyonların değişmesiyle anlamsal farklılaşmanın da oluştuğunu tanımlamaktadır. Dahası bu sözcük, psikolojik ve sosyolojik çözümlerinin yapılabilmesi için de uygun bir örnek olarak görünmektedir. Çalışmada öncelikle *bilinmedim* sözcüğündeki ekler tespit edilecektir. Daha sonrasında sözcükteki kökün Eski ve Orta Türkçedeki anlamsal karşılıkları üzerinde durulacaktır. Çalışmaya $\{-(X)n-\}$ ekinin üstlendiği görevlere ilişkin bilgilerin verilmesiyle devam edilecektir. Ayrıca bu ekin Yenisey yazıtları içerisindeki diğer kullanımları da çalışmadaki yerini alacaktır. Toplanan veriler ışığında Uybat III'te geçen *bilinmedim* sözcüğünde $\{-(X)n-\}$ ekinin hangi işlevi üstlenmiş olabileceği yordanmaya çalışılacaktır. Yazının sonunda, *bilinmedim* sözcüğünün tanıklığında Türk dilinin dönemin Türk halkının elinde psikolojik ve sosyolojik boyutlara ne yönde işaretler bırakabildiği dolayısıyla henüz Eski Türkçe döneminde dahi ne denli işlenmiş bir dil olduğu ortaya çıkacaktır.

1. *Bilinmedim* Sözcüğüne Kaynaklık Eden Kök

Bilinmedim sözcüğü, şüpheye yer bırakmayacak biçimde *bil-* kök biçimine sırasıyla $\{-(X)n-\}$ ve $\{-mA-\}$ yapım ekleri ile $\{-dX\}$ bilinen / görülen geçmiş zaman kipi ve $\{-(X)m\}$ teklik birinci kişi çekim eklerinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Bil-* fiilinin Eski ve Orta Türkçedeki anlamsal görünümü aşağıdaki gibidir:

Orhon yazıtları → 'bilmek, anlamak' (Aydın, 2017, s. 146-147)

Yenisey yazıtları → 'bilmek' (*tike bilir erti 'dikebilirdi'* biçiminde) (Aydın, 2019, s. 254)

El yazmaları → 'bilmek, anlamak' (Yıldırım, 2017, s. 317; Tekin, 2019, s. 51)

Şirin'in, Eski Türk yazılarındaki *bil-* fiiline 'bilgi sahibi olmak, öğrenmek, bilgi edinmek, tanımak, bilip ayırmak, seçmek, idrak etmek' anlamlarını da uygun bulduğunu belirtmek gerekir (Şirin, 2009, s. 356). Fiilin Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarındaki tüm tanıkları, Kızıldağ'ın doktora tezinin ilgili bölümünden öğrenilebilir (2021, s. 305).

Eski Uygur Türkçesi → 'bilmek, tanımak, anlamak, kavramak, kabul etmek, öğrenmek, farkına varmak, tecrübe etmek, vakıf olmak, (bir şey örneğin sorumluluk) almak, (vergi ve borç için) sorumlu olmak, (bir şeyle) ilgilenmek' (Caferoğlu, 2015, s. 42; Wilkens, 2021, s. 170)

Karahanlı Türkçesi → 'bilmek, kuşatmak, kapsamak, hissetmek, farkına varmak, farkında olmak, tanımak, akıl etmek, akıl erdirmek, ümit etmek' (Ünlü, 2012a, s. 124)

Harezm Türkçesi → 'bilmek, anlamak, öğrenmek, teşhis etmek, tanımak, zannetmek, hissetmek, sezme' (Ünlü, 2012b, 96-97)

Çağatay Türkçesi → 'bilmek, keşfetmek' (Ünlü, 2013, s. 143)

Eski Kıpçak Türkçesi → 'bilmek, saltanat sürmek, hükümdarlık etmek, muktedir olmak' (Toparlı vd., 2007, s. 30)

Eski Oğuz Türkçesi → 'anlamak, fark etmek, ayırmak, tanımak, çıkarmak, sanmak, düşünmek, neden göstermek' (Kantar, 2018, s. 118)

Bilinmedim ifadesini açıklamak üzere yakından uzağa mantığıyla Orhon Türkçesindeki *bil-* sözünün kimi tanıklarını incelemek yerindedir. Ayrıca Eski Türk yazıtlarında *bil-* fiilinin, fiilden fiil yapma eki olup eklendiği fiile olumsuzluk anlamı katan {-mA-} ekli tanıklarına göz atmak, *bilinme-* fiilini açıklamakta yararlı olabilir:

[...] *neñ neñ sawım <bar> erser beñgü taška urtum añar körü bilin*
[...] "Ne kadar sözüm varsa ebedî taşa kazıdım. Ona bakarak anlayın."
KT G11 (Aydın, 2017, s. 50)

[...] *tegdökin türük begler kop bilir siz* [...] "(nasıl) saldırdığımı Türk beyleri hepiniz **bilirsiniz**." KT D34 (Aydın, 2017, s. 62)

[...] *körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı* [...] "Görür gözüm görmez gibi **bilir** bilgim **bilmez** gibi oldu." KT K10 (Aydın, 2017, s. 67)

[...] *türgeş kagan türüküm bodanım erti **bilmedökin** için yarıltokın yazıntokın için kaganı ölti* [...] "Türgeş kağanı bana bağlı halkım idi. **Anlayışsızlığı** için bize (karşı) hata ettiği için kağanı öldü." BK D16 (Aydın, 2017, s. 85)

[...] *eşilik [kız oğlunun kü]ñ kılığ ol **bilmedöküğün** için yawlakıñın için éçim kagan uça bardı* [...] "hanımefendiliğe layık kızlarını cariyeye ettin. **Bilmediğin** için (cahilliğinden dolayı) kötü olduğun için amcam kağan sonsuzluğa uçup gitti." BK D20 (Aydın, 2017, s. 87)

[...] *semiz buka toruk buka téyip **bilmez** ermiş* [...] "semiz boğa mı zayıf boğa mı olduğun **bilinmezmiş**" T1 B6 (Aydın, 2017, s. 105)

[...] <...> **bilmez** biligin **biltökümün** ödökümün bunça bitig bitidim

[...] "<...> (kimsenin) **bilmediği** bilgiyi **bildiğim** için (olayları) hatırladığım için bunca yazıtı kazıdım." KÇ G3 (Aydın, 2017, s. 139)

[...] <...> **bilmed[ök]** <...>-in barça tükep teze

[...] "<...> **bilmediği** (için onların) tamamı yok olup kaçmışlar (?)." ŞU G Ek1 (Aydın, 2018, s. 62)

[...] *esiz ökünçün bökmeyim tokuz yaşda tuğlug ap<a>ka tapdım erde<>im **bilmedim** buñum bo ermiş* [...] "Ne yazık! Ne pişmanlık! Doymadım. Dokuz yaşında Tuğlug Apa'ya bağlandım. Kahramanlığım. **Bilmedim**, sıkıntım bu imiş." E 60/1-3 (Aydın, 2019, s. 176)

[...] *miñ kişi yüzün **bilginçe** bir kişi atın **bilgü*** [...] "Bin kişinin yüzünü **bileceğine** bir kişinin adını **bil**" Or. 8212/78: A (B?) 5, 6 (Yıldırım, 2017, s. 282-283)

[...] *amtu amrak oğlanım ança **bilinler** bo ırk bitig edgü ol* [...] "Şimdi, sevgili evlatlarım! Öylece **biliniz** ki bu fal kitabı iyidir." IB 66 (Yıldırım, 2017, s. 49) IB'de yer alan hemen tüm ırklarda, *bilinler* 'biliniz' ifadesi kalıp olarak tekrarlanmıştır. *Bilme-* sözcüğü, Orhon ve Uygur yazıtlarında daha çok 'farkında olmamak, akıl etmemek, akıl erdirmemek, idrak etmemek' anlamını içermektedir. Sözcüğün Yenisey yazıtlarındaki tanıklamasından ise bir sonuç çıkarmak güçtür.

2. {-(X)n-} Eki ve Üstlendiği Görevler

Clauson, ek için 'which acc. to Kaş. had four shades of meaning 'to do something to oneself, for oneself, or by oneself; or pretend to do something but not actually do it' (the last practically unknown elsewhere); it was also used to form Intrans. and sometime Pass.' açıklamasını yapar (ED, s. xivii). Gabain, ek üzerine '1. meçhullük

(medium); 2. /l/ son sesli fiil tabanlarının dönüşlülüğü de {- (X)n-} ile yapılır, anlam kimi zaman basitiyle (simplex) aynıdır' ifadelerini uygun bulur (1988, s. 59). Hacıeminoğlu, esas itibariyle dönüşlü ve edilgen (pasif) fiiller üreten ekin, bu görevi dışında çeşitli anlamlı fiiller de yaptığını belirtir. Hacıeminoğlu ayrıca dönüşlü fiilleri dört bölümde inceler:

a. İşin fail üzerinde yapılması:

alk- 'mahvetmek'; *alkın-* 'mahvolmak, tükenmek'

aşu- 'örtmek'; *aşun-* 'örtünmek'

b. İşin fail için yapılması:

elge- 'elemek'; *elgen-* 'kendisi için elemek'

ek- 'ekmek'; *ekin-* 'kendisi için ekmek'

c. Failin işi yapmış gibi görünmesi:

Bu anlamdaki fiiller genellikle adlardan {+IA-} ekiyle türemiş tabanlardan yapılmaktadır ancak söz konusu {+IA-} ekiyle yapılmış tabanlar gerçekte bulunmayıp nazari olarak var farz edilmiştir.

azlan- 'azımsamak, az bulmak'

isiglen- 'bir şeyi sıcak bulmak'

ç. Failin işi yapar görünmesi:

bar- 'gitmek, ermek'; *barın-* 'gider gibi görünmek, erer gibi görünmek'

keç- 'geçmek'; *keçün-* 'geçer görünmek'

Hacıeminoğlu, {- (X)n-} ekinin dönüşlülük ve edilgenlik yapma görevleri dışında fiillere kattığı anlamları ise şöyle sıralar:

a. Oluş bildiren fiiller:

adgırlan- 'aygırlaşmak'

beklen- 'sağlamlaşmak'

b. Anlamı güçlenmiş fiiller:

aş- 'aşmak, geçmek'; *aşun-* 'aşmak, geçmek'

kol- 'istemek'; *kolun-* 'istemek' (1996, s. 137-140). Talat Tekin, ekin dönüşlü ve edilgen çatı eki olduğunu belirtir (2003, s. 94-95).

Korkmaz, ekin asıl görevinin genellikle geçişli fiillerden 'olma' ve kimi zaman da 'yapma' bildiren dönüşlü fiiller türetmek olduğunu söyler. Ona göre bu eki taşıyan fiillerde, fiilin gösterdiği işi yapana yani özneye geri döner; giyin-, taşın- gibi. Korkmaz, bu ekin kendinden önce başka bir fiilden fiil türetme eki alamayacağını ancak kendinden sonra kimi ekleri alabileceğini saptar; uslandır-, yönlendir-gibi. Ona göre bu ek, geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden pekiştirme veya tekrarlanma anlamında dönüşlü fiiller de türetir; bakın-, kaçın-gibi. Sonu bir ünlü ya da akıcı /l/ ünsüzüyle biten kök ya da gövdelerine gelen bu ek, dönüşlülük işlevi yanında bir edilgenlik işlevi de yüklenmiştir. Bu durum /l/ ya da ünlüyle sonuçlanan fiil kök ve gövdelerinde, edilgenlik tabanının {- (X)l-} yerine {- (X)n-} ile yapılmasından kaynaklanmıştır. Korkmaz, bu türlü ikili durumlarda, dönüşlülük mü yoksa edilgenlik işleviyle mi kullanıldığının ancak bağlama ve anlama dikkat yoluyla ayırt edilebileceğini söyler (2009, s. 130).

Ergin, dönüşlülük eki olarak tanımladığı ekin kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiiller türettiğini belirtir. Ona göre bunun iki yönü vardır; biri kendi kendine, kendi başına yapma veya olma; diğeri kendisine yapma veya olmadır. Ergin, dönüşlü fiillerin büyük oranda olma ifade ettiğini yani geçişsiz olduğunu belirtir. Ona göre az da olsa yapma yani geçişli olanları da vardır. Ergin ayrıca ekin pasiflik ve meçhullük ifade ettiğini de belirtir. O, asıl pasiflik ve meçhullük ekinin {- (X)l-} olduğunu da sözlerine ekler. Tıpkı Korkmaz gibi Ergin de dönüşlülük ile pasiflik-meçhullük fonksiyonlarının kullanıldıkları yere göre dikkat edilince ayırt edilebileceğini ifade eder (2009, s. 202-203).

Deny, fiile gelen ekler sırasında ilk yerin ya dönüşlü fiilin ekine ya da işteşlik fiilinin ekine ait olduğunu belirtir. Ona göre bu iki ek aynı fiil içinde ve birlikte olarak bulunamaz. Deny, dönüşlü fiilin ilk tabana {- (X)n-} ekinin katılarak yapıldığını söyler. Ona göre dönüşlü fiili öznenin isterse kendi üzerinde veya kendisi için olsun yaptığı fiil ve hareketin (eylemin) etkilerine bizzat kendisinin doğrudan doğruya veya dolayısıyla uğradığını bildirir. Dönüşlü fiilin eki ancak geçişli fiil olan ilk tabanlara katılabilir. Dönüşlü biçiminde olan bir fiil, 'bir şeyi kendi için yapmak' anlamını bildirirse ilk tabanların geçişli fiil olanları gibi yükleme hali alır. Dönüşlü fiili, en çok duyguları ifade eden fiillerde işi yapan iç varlığın az çok büyük bir payı olduğu eylemleri bildirmekte kullanılır (Fransızcada da se facher 'darılmak, gücenmek'; se rijoür 'sevinmek' gibi dönüşlü hallerde kullanılır). Örneğin sevin-, utan-, gücen-. Yine Deny'e göre dönüşlünün kullanılışı pek iyi

belirtilmiş değildir. Bu kip, işteş çatı ile oldukça çok olarak karıştırılmaktadır (2012, s. 331). Gülsevin, bu ekin asıl dönüşlülük (mutavvaat, reflechi) eki olduğunu belirtir. O, ünlü ya da /l/ ile biten eylemlere geldiğinde edilgenlik görevinin bu ekle yapılabildiğini söyler (2020, s. 153-154).

Dönüşlülük görevini üstlenen $\{-(X)n-\}$ ekinin sunulan nitelikleri ve verilen örneklerinde de kimi soru işaretlerini barındırdığı söylenebilir. Örneğin buzluktan çıkarılan donuk haldeki bir şey / nesne çöz-ül-ür mü yoksa çöz-ün-ür mü? Çözülür dendiğinde çözülme eyleminin başkası tarafından yapıldığı çözünür dendiğinde ise kendi kendine gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Burada edilgenliği sağlayan nokta, donuk halde olanın 'ısı' etkisiyle çözülmesidir. Böylece burada kendi kendine gerçekleşen bir durumun olmadığı ifade edilebilir. Dolayısıyla eklerin doğru kullanılması adına burada çözül- biçimi daha doğru gibidir. Ancak donuk olan fırına atılarak çözme işlemi gerçekleştirilirse o zaman açık olarak çöz-ül-müş demektir. Bu durumda, donuk olanın kendi başına -durduğu yerde- çözme işine konu olmasından ötürü çözün- biçimiyle kullanımı mümkün olabilir mi? Görüldüğü üzere çok iyi bilindiği sanılan kimi konular henüz tüm karmaşasıyla çözülmeyi beklemektedir.

Eldeki $\{-(X)n-\}$ ekinin Yenisey yazıtlarında üstlendiği görevlere bakılacak olursa:

alın- (11/2) dönüşlü; *ban-* (3/2, 10/5) dönüşlü; *eşin-* (41/4) dönüşlü; *katıglan-* (10/7, 11/1) dönüşlü; *kazgan-* (11/9, 25/6, 26/4, 27/4, 98/1, 100/3) dönüşlü; *kon-* (100/3) dönüşlü; *ökün-* (26/12) dönüşlü; *seçlin-* (28/6, 43/2) edilgen; *tegzin-* (29/2, 31/4, 53/2, 147/3) dönüşlü; *tezzin-* (32/11) dönüşlü; *tüken-* (149/6) dönüşlü; *yérlen-* (42/5) dönüşlü

biçiminde bir tabloyla karşılaşılır. Açık biçimde görüldüğü üzere $\{-(X)n-\}$ eki, Yenisey yazıtlarında çok büyük bir oranda dönüşlülük görevini üstlenecek biçimde kullanılmıştır.

3. *Bilinmedim* Sözcüğünün Anlamsal Boyutları

Çalışmanın ilk iki bölümü sonrası artık VIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar *bil-* fiilinin karşıladığı anlamlar ve $\{-(X)n-\}$ ekinin Türk dilinde üstlendiği görevler eldedir. Elbette bir sözcüğün ilerleyen yüzyıllarda kazandığı anlamlar üzerinden daha eski metinlerdeki karşılıklarını yorumlamanın kimi sorunlara neden olabileceği göz önünde tutulmalıdır. Tam tersi bir yaklaşım ise daha sağlıklı sonuçlara ulaştırılabilir.

Nadelyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak, *bilin-* fiili için:

1. soznavat', ponimat': *altı yaşımta kañ adırdım bilinmedim* 'v shest' let q lishilsq otca i ne soznaval [ägogo]'; *adaş koldaş ol erka arka bilin* 'znay, [chto] druz'q - opora muzhu'

2. znakomit'sq, vnikat': *er işin bilindi* 'muzhchina oznakomilsq s delom'

3. poznavat'sq, uznavat'sq: *bilig birle bilnur töretken idi* 'sozdatel' poznavayotsq znaniem'; *çaksa tutnur / çalsa bilnür kogda* 'vjsekaesh' [ogon'], *zanimaetsq* [plamq]', / *kogda novedaesh', uznaetsq* karşılıklarına örnekler üzerinden gidilir (DTS s. 100). Clauson, *bilin-* sözcüğünün anlamlarını 'to know oneself, to know one's own (something Acc.); to be known' olarak belirler (ED 343b, 344a). Gabain, *bilin-* için 'bilmek, pişman olmak, kendini bilmek' anlamlarını uygun bulur (1988, s. 59). Erdal, *bilin-* üzerine 'to know for oneself; to attain self knowledge, to come to one's senses, to become self-conscious, to admit one's sins' ifadelerini düşünür (1991, s. 594). Hacıeminoğlu, *bilin-* için 'bilmek, anlamak' karşılığını saptar (1996, s. 139). Üşünmez, sözcüğü 'tanınmak, bilinmek' biçiminde karşılar (2006, s. 159). Toparlı, Vural ve Karaatlı, *bilin-* için 'bilinmek' karşılığını uygun bulur (2007, s. 31). Orkun, sözcüğe 'bilinmek' anlamını verir (2011, s. 779). Ünlü, *bilin-* sözünün Karahanlı Türkçesinde 'bilinmek, anlaşılmaq, kendi işini bilmek, itiraf etmek'; Harezmi Türkçesinde 'bilinmek, anlaşılmaq'; Çağatay Türkçesinde 'bilinmek, belli olmak' karşılıklarını saptar (2012a, s. 129; 2012b, s. 98; 2013, s. 146). Caferoğlu, sözcüğü 'bilinmek, anlaşılmaq, açığa vurmak, itiraf etmek' olarak görür (2015, s. 42). Kanar, sözcüğün anlamını 'anlaşılmaq, bilinmek' olarak belirler (2018, s. 117). Ercilasun ve Akkoyunlu, *bilin-* sözünün '(kendisine ait bir şeyi) bilip anlatmaq, itiraf etmek' karşılığında olduğunu ifade eder (2015, s. 588). Wilkens, sözcüğün '(günahı, suç) kabul etmek, günah çıkarmak, itiraf etmek, anlaşılır olmak, tanınmış olmak, düşünüp taşınmaq, bilinmek, akli başında olmak, bilinçlenmek' anlamlarına geldiğini söyler (2021, s. 175).

4. Uybat III Yazıtının İlgili Bölümünün Okunma ve Anlamlandırılması

Nadelyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak, *altı yaşımta kañ adırdım bilinmedim* okumasını 'v shest' let q lishilsq otca i ne soznaval [ägogo] anlamlandırmasıyla sunar (DTS s. 100). Clauson, *altı yaşımta kañ adırdım bilinmedim* biçiminde okuduğu bölümü 'in my sixth year I was parted from my father, I **did not know** him' biçiminde

anlamlandırır (ED, 343b-344a). Orkun, *altı yaşım da kan adurdım bilinmedim* 'altı yaşım da baba(dan) ayrıldım, **bilinmedim**' okuma ve anlamlandırmasında bulunur. Orkun ayrıca 'buradaki *adurdım* sözü şüphesiz ki 'ayırıldım' demektir ancak cümlenin gelişinden bunun 'ayırıldım' olması gerektir, Fin sefer heyetinin kopyasında bu sözcük yerine *boldım* sözünü okumak mümkündür ki bu takdirde cümlenin anlamı daha yerinde olur' notuna yer verir (2011, s. 556, 559). Kormuşin, Mozioğlu, Alimov ve Yıldırım, ilgili kısmı *altı yaşım da kaşıradım bilinmedim içiçim ayıt a adrındın baçı açığa içiçim e kaşsız erdem[lig begim] erti* 'altı yaşım da iken babasız kaldım ancak (onun) farkında değildim. (Şimdi ise) ne yazık, amcamdan ayrıldım. Ne acı (?), ah, kıymetli amcam, babasız, şecaat ... idi' biçiminde görür (2016, s. 125-126). Aydın ise *altı yaşım da kaşıradım bilinmedim* 'altı yaşım da babasız kaldım, bilinmedim' okuma ve anlamlandırmasına yer verir (2019, s. 119). En güncel ve kapsamlı çalışma olması bakımından Aydın'ın eserinden, *bilinmedim* sözcüğündeki belirsizliklere, yazıtın anlamsal bağıni sürdüren ilgili bağlamın çözüm getirip getiremeyeceğini de sınamak yerinde olacaktır:

[...] *otuz erig başlayu totogka bardı[m] <...> éçiçim e adrındım a bir yaşım da ataçımka adrındım tokuz beg er <...> uruñusu ertim inançu ertim altı yaşım da kaşıradım bilinmedim éçiçim e yita adr<ın>dım b¹çAçg¹ A éçiçim e kaşsız erdem erti élimke kanımka bökmedim <...> erim e inim e éçiçim e my¹mk²m? bökmedim* "Otuz askere baş olarak askerî valiye gittim. <...> sevgili ağabeyimden ayrıldım. Bir yaşım da babacığım dan ayrıldım. Dokuz bey asker <...> (Beyin) savaçısı idim, inançısı (güvenilir adamı) idim. Altı yaşım da babasız kaldım, bilinmedim. Sevgili ağabeyimden, ne acı (ki) ayrıldım. ? (adlı) sevgili ağabeyim, babasız kahraman idi. Yurduma, hanıma doymadım <...> askerime, kardeşime, ağabeyime ? doymadım." 12-17 (2019, s. 119).

İlgili bu bölümde ilk olarak *adrındım* sözünde de {-(X)n-} ekinin kullanılmış olması dikkat çekmektedir. Üç tanığın da düzenli biçimde {-(X)n-} ekini taşıması, bu kullanımın bilinçli olarak tercih edildiğini düşündürmektedir. Dahası yazıttaki *tezgin-* sözcüğünü de bu kapsamda değerlendirmek gerekir. *Adrın-* biçimi yalnızca Yenisey yazıtlarında değil tüm Orhon Türkçesi söz varlığı içerisinde bir tek bu yazıtta kullanılmıştır. Yenisey yazıtlarında bu yazıt dışında *adrıl-* sözcüğü sıkça geçmektedir. Bu durumu açıklamak açısından iki olasılıktan söz etmek mümkündür; ya yazıtın yazıcısı eklerin üstlendikleri görevler bakımından farklı bir duruma -dönüşlülük fonksiyonuna- dikkat çekmektedir ya da bu durum yazıtı kazıyan

kişinin kendi ağız özelliğini yansıtmaktadır. Ekin Yenisey yazıtlarındaki diğer kullanımlarına bakılarak ilk olasılığın daha uygun olduğu ifade edilebilir.

Yenisey yazıtları, ölen kişilerin arkasından dikilmiş olmalarına karşın ölen kişilerin anlatımıyla yani teklik birinci kişiyle taşlar üzerine işlenmiştir. Yazıtın sunulan bölümüne bakıldığında ölen kişi adına yazıtı diken ile ölümü dolayısıyla yazıtı dikilen kişinin ifadelerinin birbirine karışmış olabileceği düşünülebilir. Buna götüren nokta, *bir yaşımta ataçımka adrındım* ve *altı yaşımta kaşıradıım* ifadelerinin birbiriyle olan çelişkisidir. Buna bir de *éçiçim e kaşısız erdem erti* ifadesi eklenebilir. Burada da iki olasılık gündeme gelmektedir; ya ölen kişi, bir yaşında babasını kaybetmiştir ancak altı yaşında bunu anlayacak olgunluğa erişmiştir ki yine de bu olgunluğun dahi ilgili durumun kavranmasına yetmediği *bilinmedim* ifadesiyle anlatılmıştır ya da yazıtta ölen kişi ile ölenin arkasından yazıtı oluşturan kişinin kardeş olması dolayısıyla baba sonsuzluğa uçup gittiğinde ağabey altı, kardeş bir yaşındadır.

Anlamsal bütünlüğün ve dönüşlülük anlatımının baskınlığı nedeniyle ilk olasılığın daha yerinde olduğu değerlendirilebilir. Bu durumda, ölümü dolayısıyla yazıtı dikilen kişi, bir yaşında babasını kaybetmiştir. Ancak bir yaşında kişinin bunu 'bilmesinin' bir yolu yoktur. Kişi altı yaşına geldiğinde bunu kavraması beklenmekte ancak babasız kalmanın derin boşluğu bu yaşta bile 'kavranacak' durumda değildir. 'Babasız kalmak' öyle güç bir durumdur ki kişi altı yaşına geldiğinde dahi bu durumu 'idrak edememiş' bu durumun 'farkında olamamıştır'. Türk dilinin henüz X. yüzyıl öncesinden böylesi bir duygu ve düşünce etkisini tüm inceliğiyle ifade edebilmesi, ne denli güçlü bir anlatıma sahip bulunduğunu işaretlemektedir. Bu durum ayrıca Yenisey yazıtlarının ölen kişinin arkasından dikilmesi nedeniyle ölenin yaşam öyküsünün yazıtı diken kişi tarafından bilindiğini de anlatmaktadır. Yazıtı kazıyan kişi ölenin bir yaşındaki halini de altı yaşındaki durumunu da yakından bilmektedir. Burada neden özellikle altı yaş vurgusunun yapıldığı sorusu, dönemin Türk halkının psikolojik ve sosyolojik özelliklerine yönelik yanıtlara ulaştıracak niteliktedir. Gelişim psikolojisi açısından modern çalışmalarda altı yaşın, bireyin bağımsız olmayı en çok istediği ve toplumsal cinsiyet ayrımına vardığı bir yaş olduğu vurgulanmaktadır. Bu yaşta birey, aldığı kararların ve bulunduğu eylemlerin artık farkındadır. Kişinin altı yaşında bellek gücü ve zihinsel kavrama becerisi somut düşünme aşamasına ulaşır. Bu noktada Freud'un sıfır-altı yaş arasındaki bireylerle ilgili ortada bulunan psikoseksüel kişilik gelişimi kuramı,

Piaget'in somut işlemsel dönem adını vererek açıkladığı düşünceleri ve Ericson'un kişisel gelişim teorisi dikkat çekmektedir. Uybat III yazıtında, zihinsel bir olgu üzerine yapılan bu türden bir vurgunun önemi böylece ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

1-) *Bil-* sözcüğü Eski ve Orta Türkçenin söz kütüğünde 'bilmek, anlamak, bilgi sahibi olmak, öğrenmek, bilgi edinmek, tanımak, bilip ayırmak, ayırmak, seçmek, çıkarmak, idrak etmek, düşünmek, kavramak, akıl etmek, akıl erdirmek, kabul etmek, fark etmek, farkına varmak, farkında olmak, tecrübe etmek, vakıf olmak, neden göstermek, (bir şey örneğin sorumluluk) almak, (vergi ve borç için) sorumlu olmak, (bir şeyle) ilgilenmek, kuşatmak, kapsamak, hissetmek, ümit etmek, teşhis etmek, zannetmek, sanmak, sezme, keşfetmek, saltanat sürmek, hükümdarlık etmek, muktedir olmak' anlamlarıyla tanıklanmıştır. *Bilme-* sözcüğü, Orhon ve Uygur yazıtlarında daha çok 'farkında olmamak, akıl etmemek, akıl erdirmemek, idrak etmemek' anlamını içermektedir. Sözcüğün Yenisey yazıtlarındaki tanıklamasından ise bir sonuç çıkarmak güçtür.

2-) Türk dilinin söz yapımında işlek olarak kullanılan $\{-(X)n-\}$ ekinin asıl görevi dönüşlü fiiller türetmektir. Dönüşlülük ifadesi de iki başlıkta incelenebilir; a. işin işi yapan üzerinde yapılması, b. işin işi yapan için yapılması. Ek bunun yanında ünlü ya da /l/ ile biten eylemlere geldiğinde edilgenlik görevi de üstlenmektedir. Üçüncü bir fonksiyon olarak bu ek, eklendiği sözcüğün basitinin (simplex) anlamını verir. Ekin dördüncü görevi, işi yapanın işi yapmış gibi görünmesi; beşincisi ise işi yapanın işi yapar görünmesi anlamlı sözler üretmektir. İlgili ek yedinci bir görev olarak oluş bildiren fiiller meydana getirir.

3-) Eldeki $\{-(X)n-\}$ ekinin Yenisey yazıtlarındaki tanıklarına bakıldığında ekin açık biçimde çok büyük bir oranda dönüşlülük görevini üstlenecek biçimde kullanıldığı görülmektedir.

4-) Yazıttaki üç tanığın da düzenli biçimde $\{-(X)n-\}$ ekini taşıması, bu kullanımın bilinçli olarak tercih edildiğini düşündürmektedir. Dahası yazıttaki *tezigin-* sözcüğünü de bu kapsamda değerlendirmek gerekir. *Adrın-* biçimi yalnızca Yenisey yazıtlarında değil tüm Orhon Türkçesi söz varlığı içerisinde bir tek bu yazıtta kullanılmıştır. Yenisey yazıtlarında bu yazıt dışında *adrıl-* sözcüğü sıkça geçmektedir. Bu durum, yazıtın yazıcısının eklerin üstlendikleri görevler bakımından farklı bir duruma -dönüşlülük fonksiyonuna- dikkat çektiğini düşündürmektedir.

5-) Yazıtın sunulan bölümünden, ölen kişinin bir yaşında babasını kaybettiği ancak altı yaşında bunu anlayacak olgunluğa eriştiği ancak yine de bu olgunluğun dahi ilgili durumun kavranmasına yetmediği *bilinmedim* ifadesiyle anlatıldığı anlaşılmaktadır.

6-) Kişinin bir yaşında babasını kaybettiğini 'bilmesinin' bir yolu yoktur. Kişi altı yaşına geldiğinde bunu kavraması beklenmekte ancak babasız kalmanın derin boşluğu bu yaşta bile 'kavranacak' durumda değildir. 'Babasız kalmak' öyle güç bir durumdur ki kişi altı yaşına geldiğinde dahi bu durumu 'idrak edememiş' bu durumun 'farkında olamamıştır'. Türk dilinin henüz X. yüzyıl öncesinden böylesi bir duygu ve düşünce etkisini tüm inceliğiyle ifade edebilmesi, ne denli güçlü bir anlatıma sahip bulunduğunu işaretlemektedir.

7-) Yapılan inceleme sonucunda, Yenisey yazıtlarının ölen kişinin arkasından dikilmesi nedeniyle ölenin yaşam öyküsünün yazıtı diken kişi tarafından bilindiği de anlaşılmaktadır. Yazıtı kazıyan kişi ölenin bir yaşındaki halini de altı yaşındaki durumunu da yakından bilmektedir.

8-) Yazıtta neden özellikle altı yaş vurgusunun yapıldığı sorusu, dönemin Türk halkının psikolojik ve sosyolojik özelliklerine yönelik yanıtlara ulaştıracak niteliktedir. Gelişim psikolojisi açısından modern çalışmalarda altı yaşın, bireyin bağımsız olmayı en çok istediği ve toplumsal cinsiyet ayrımına vardığı bir yaş olduğu vurgulanmaktadır. Bu yaşta birey, aldığı kararların ve bulunduğu eylemlerin artık farkındadır. Kişinin altı yaşında bellek gücü ve zihinsel kavrama becerisi somut düşünme aşamasına ulaşır. Bu noktada Freud'un sıfır-altı yaş arasındaki bireylerle ilgili ortada bulunan psikoseksüel kişilik gelişimi kuramı, Piaget'in somut işlemsel dönem adını vererek açıkladığı düşünceleri ve Ericson'un kişisel gelişim teorisi dikkat çekmektedir. Uybat III yazıtında, zihinsel bir olgu üzerine yapılan bu türden bir vurgunun önemi böylece ortaya çıkmaktadır.

Kısaltmalar

B → Batı yüzü.

BK → Bilge Kağan yazıtı.

D → Doğu yüzü.

DTS → Drevnetyurkskiy Slovar'.

ED → An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.

G → Güney yüzü.

IB → Irk Bitig.
K → Kuzey yüzü.
KÇ → Küli Çor yazıtı.
KT → Köl Tegin yazıtı.
ŞU → Şine Usu yazıtı.
T1 → Tonyukuk 1 yazıtı.

KAYNAKLAR

- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. Ali Ulvi Elöve (Çev.), İstanbul: Kabalcı.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Gabain, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Mehmet Akalın (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülsevin, G. (2020). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kanar, M. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say.
- Kızıldağ, S. H. (2021). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığının Çağdaş Kuzeybatı (Kıpçak) Türk Lehçeleri Söz Varlığı ile Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kormuşin, I, Mozioğlu, E., Alimov, R., & Yıldırım, F. (2016). *Yenisey - Altay - Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu.
- Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R., & Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetjurkskiy slovar'*. Leningrad: Leningradskoje Otdelenije İzdatel'stva.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Şirin, H. (2009). *Köktürk Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen.
- Tekin, T. (2019). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ünlü, S. (2012a). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- Ünlü, S. (2012b). *Harezmi Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- Üşenmez, E. (2006). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Wilkens, J. (2021). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca - Almanca - Türkçe*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu.